

Marcin Wójcik

Uniwersytet Łódzki

marcin.wojcik@geo.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5236-5381>

Wsie o istotnych walorach krajobrazowych. Przypadek województwa łódzkiego

Zarys treści: Kwestie przemian krajobrazu kulturowego wsi w województwie łódzkim są nieczęsto podejmowanym zagadnieniem badawczym. O ile proces ewolucji układów morfogenetycznych jest stosunkowo dobrze rozpoznany, o tyle problematyka materialnego dziedzictwa kulturowego wsi pozostaje sprawą otwartą, której należy poświęcić więcej zainteresowania. Podjęte prace nie dotyczyły kwestii zachowania obiektów zabytkowych oraz dziedzictwa kulturowego traktowanego fragmentarycznie, ale odnosiły się do próby całościowej oceny krajobrazowej wybranych osiedli wiejskich. Autor podejmuje się identyfikacji istotnych walorów krajobrazowych wsi na podstawie 10 wyróżnionych aspektów. Istotność całościowego (ogólnego) waloru krajobrazowego utożsamiana jest z pojęciem zasobu rzadkiego. Rzadkość zasobu wynika przede wszystkim z reliktoowego charakteru materialnego dziedzictwa kulturowego, tj. koncentracji pozostałości krajobrazu czasów minionych w określonym miejscu. Wyniki prac pozwalają stwierdzić, że wsie, w których występują istotne walory krajobrazu kulturowego, są nieliczne i należy je traktować jako relikty minionych czasów. Stan zachowania takich walorów w województwie łódzkim jest w większości przypadków niski oraz następuje zanik ostatnich tradycyjnych krajobrazów osadnictwa wiejskiego.

Słowa kluczowe: osadnictwo wiejskie, krajobraz kulturowy, województwo łódzkie

Wprowadzenie

Kwestie ochrony walorów wiejskiego krajobrazu kulturowego znajdują się w polu zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Ważnym aspektem takich prac są działania na rzecz praktyki projektowej oraz planistycznej, zwłaszcza w zakresie diagnozy stanu krajobrazów kluczowych dla kształtowania tożsamości regionalnej i lokalnej (Niedźwiedzka-Filipiak 2009, 2015, Myga-Piątek i in. 2015, Wójcik 2016a, Staszewska 2018, Raszeja i in. 2022). Badania struktur i procesów kształtujących krajobraz kulturowy wsi, czy to w sensie fizjonomicznym czy funkcjonalnym i społecznym, są trudne pod względem koncepcyjnym oraz praktyki naukowej. Studia takie polegają w dużej mierze na rozpoznaniu stanu zachowania obiektów wykształconych w procesie historycznym, czyli są swoistym

poszukiwaniem *genius loci* (tożsamości miejsc) wśród wielu współczesnych form architektonicznych (por. Suliborski 2001, s. 57–58). Identyfikacja walorów krajobrazowych, niezależnie od podejść i niuansów narzędziowo-metodycznych, zakłada w dużej mierze istnienie wzorca, do którego można odnieść formę i funkcje wsi. Rozważania o ideale wiejskości odnoszą się zarówno do cech krajobrazowych, jak i społecznych. Doświadczenia badaczy w zakresie identyfikacji i oceny zachowania tradycyjnych wiejskich krajobrazów kulturowych są zapisem wielu zderzeń pomiędzy idealistyczną wizją wsi oraz rzeczywistymi treściami materialnymi i społecznymi (Wójcik 2021).

Dotychczasowe badania prowadzone w skali kraju wykazały, że stan zachowania tradycyjnych walorów ruralistycznych jest niesatysfakcjonujący (Wójcik 2016b). Stopień trwałości wiejskiego materialnego dziedzictwa kulturowego wynika w dużej mierze z charakteru materiału budowlanego. Najbardziej negatywnie odbiło się to na stanie zachowania dziedzictwa historycznego w Polsce środkowej i wschodniej (łódzkie, mazowieckie, kujawsko-pomorskie, świętokrzyskie), gdzie powojenne przekształcenia fizjonomiczne doprowadziły do prawie całkowitego zniszczenia budownictwa drewnianego, zarówno obiektów mieszkalnych, gospodarczych, jak i wyposażenia infrastrukturalnego wsi (Wójcik 2016b). Badania w województwie łódzkim nawiązują do prac wykonanych w szerszym zakresie na obszarze Polski w latach 2015–2020, w tym do zastosowanej metodyki oceny stanu zachowania wsi w różnych wymiarach (np. Niedźwiedzka-Filipiak 2015, Wójcik 2016a, b, 2020). Podstawowym celem prac było określenie stanu zachowania istotnych walorów krajobrazowych wsi w zakresie wybranych elementów. Pod pojęciem istotnego waloru krajobrazowego rozumie się te cechy wsi, które są ważne, charakterystyczne dla uznania jej zasobów za rzadkie, tj. takie, które, zgodnie z definicją Sołtysa (2016), występują na kilku lub większej liczbie terytoriów, ale niepowszechnie. Kluczowe znaczenie ma wskazanie tych miejscowości, w których różne powiązane ze sobą składowe krajobrazu tworzą zasób rzadki (krajobraz wsi spotykany rzadko). Rzadkość zasobu wynika przede wszystkim z relikтового charakteru materialnego dziedzictwa kulturowego, tj. koncentracji pozostałości krajobrazu czasów minionych.

Podstawy metodologiczne

W województwie łódzkim zlokalizowanych jest około 4,5 tys. jednostek o statusie wiejskim. Osiedla wiejskie są zróżnicowane pod względem liczby ludności, funkcji społeczno-gospodarczych oraz pochodzenia form osiedla i fizjonomii. Wyselekcjonowanie grupy wsi wymagało odwołania się do literatury przedmiotu. Do kluczowych pod tym względem opracowań naukowych należą publikacje Dylika (1948, 1971), które obejmują studia nad rozwojem sieci osadniczej oraz najważniejszymi typami układów przestrzennych. Podstawową przesłanką dla identyfikacji terenów koncentracji wsi o istotnych walorach krajobrazu kulturowego jest określony przez autora proces dyfuzji osadnictwa wiejskiego w odniesieniu do kształtowania się sieci ośrodków administracyjnych, a tym samym

rozwoju społeczno-gospodarczego w obrębie dawnych geograficzno-historycznych regionów Polski (Koter 1976, Koter i in. 2000, Wójcik 2008a). Taka interpretacja dziejów osadniczych powoduje, że identyfikacja najstarszych układów ruralistycznych odnosi się do obszarów uformowanych w obrębie różnych regionów geograficzno-historycznych, tj. Wielkopolski, Małopolski, Mazowsza oraz Śląska. Województwo łódzkie, jako przede wszystkim wytwór aglomeracji miejsko-przemysłowej Łodzi, objęło swym zasięgiem dawne peryferyjnie położone obszary tych regionów historyczno-kulturowych Polski. Najstarsze (pierwotne lub przekształcone) wsie znajdują się głównie na obszarze peryferyjnym województwa łódzkiego, zwłaszcza na terenach wzdłuż dużych rzek, tj. Warty, Pilicy, Bzury, Neru, Prosnicy. Prace badawcze podejmowane przez Kuleszę (2001) i Figlusa (2013) koncentrowały się na próbach rekonstrukcji krajobrazu kulturowego w aspekcie morfogenezy osadnictwa. Autorzy na podstawie m.in. kartograficznych materiałów archiwalnych dokonali próby odtworzenia dziejów osadnictwa i jego struktury w okresie przedprzemysłowym wraz ze wskazaniem przykładów materialnego dziedzictwa kulturowego z różnych epok. Prace te przyjmują przede wszystkim metodę studiów przypadków, w obrębie których można scharakteryzować określone typy przekształceń oraz ich ślady we współczesnym krajobrazie wsi. W innych opracowaniach tego typu Woźniak (np. 2013) podjął wątek dziejów społeczno-gospodarczych wsi w XVIII i XIX w., zwłaszcza w kontekście niemieckiej kolonizacji oraz konsekwencji lokalizacji i rozwoju poregulacyjnych wsi i ich roli we współczesnym materialnym dziedzictwie kulturowym. Efektem historycznych procesów osadniczych jest zróżnicowanie typów morfogenetycznych wsi (Wójcik 2008a, Figlus 2013). Procesy osadnicze miały z jednej strony charakter ewolucyjny, tj. polegały na stopniowym wypełnianiu obszaru obecnego województwa o nowe formy osadnictwa wiejskiego („do środka”), z drugiej zaś transformacyjny, tj. przybierały postać zastępowania dawnych układów nowymi z tendencją do rozpraszania sieci osadniczej w XIX i XX w. na skutek regulacji związanych z parcelacją gruntów oraz suburbanizacją (np. Cepil, Figlus 2018).

Studia literatury przedmiotu pozwoliły na sporządzenie listy 80 wsi o potencjalnie istotnych walorach krajobrazowych, zwłaszcza w zakresie zachowania układu przestrzennego (tab. 1). W roku 2018 dokonano rozpoznania terenowego tych miejscowości, którego celem było określenie występowania istotnych walorów krajobrazowych i w konsekwencji przeprowadzenie oceny terenowej wybranych jednostek osadniczych (w latach 2019–2020). Starano się, aby wyselekcjonowane osiedla wiejskie reprezentowały różne typy morfogenetyczne. Ostatecznie do szczegółowej inwentaryzacji terenowej zakwalifikowano 24 wsie¹.

Kluczową rolę w identyfikacji walorów krajobrazowych osiedli ma dobór cech (aspektów), którymi można je określić. W zakresie rozpoznania wartości materialnego dziedzictwa kulturowego wsi literatura wskazuje elementy odnoszące się do zachowania budowy wewnętrznej, tj. układu przestrzennego oraz budowy

¹ Pierwsza próba metodyczna została wykonana w 2018 r. w ramach współpracy z Biurem Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego w Łodzi. W niniejszej pracy zmodyfikowano metodologię oceny i listy jednostek osadniczych oraz ponownie przeprowadzono inwentaryzację terenową osiedli wiejskich.

Tabela 1. Zbiór osiedli wiejskich w województwie łódzkim o potencjalnie istotnych walorach krajobrazowych wraz z wyróżnieniem jednostek, które zostały zakwalifikowane do grupy o walorach istotnych (ocena autorska na podstawie badań w terenie)

Lp.	Miejscowość	Gmina	Typ morfogenetyczny	Istotność walorów krajobrazowych (T – tak, N – nie)
1	Skotniki	Aleksandrów	wielodrożnica	T
2	Wólka Skotnicka	Aleksandrów	ulicówka	T
3	Stare Krasnodęby	Aleksandrów Łódzki	rzędówka bagienna	N
4	Tuniki	Biała Rawska	przysiółek placowy	N
5	Petrykozy	Białaczów	ulicówka	N
6	Radwan	Białaczów	owalnica	N
7	Żelazowice	Białaczów	owalnica	T
8	Parczów	Białaczów	ulicówka	N
9	Chróścín	Bolesławiec	rzędówka poregulacyjna	T
10	Przemysłów	Chąsno	rzędówka poregulacyjna	N
11	Wyborów	Chąsno	rzędówka poregulacyjna	N
12	Ldzań	Dobroń	rzędówka poregulacyjna	N
13	Bobrowniki	Działoszyn	wieś drogowa	N
14	Lisowice	Działoszyn	owalnica	N
15	Węglewice	Galewice	wielodrożnica	T
16	Gidle	Gidle	ulicówka	T
17	Podgórzyce	Góra św. Małgorzaty	rzędówka poregulacyjna	N
18	Sługi	Góra św. Małgorzaty	rzędówka poregulacyjna	N
19	Tum	Góra św. Małgorzaty	rzędówka poregulacyjna	N
20	Spała	Inowódz	osada leśna	T
21	Kocierzew Południowy	Kocierzew Południowy	rzędówka poregulacyjna	N
22	Boczki	Kocierzew Południowy	rzędówka poregulacyjna	N
23	Wicie	Kocierzew Południowy	rzędówka poregulacyjna	N
24	Dmenin	Kodrąb	ulicówka	N
25	Michałowice	Kowiesy	przysiółek placowy	N
26	Głaznów	Krośniewice	pofolwarczna	N
27	Głogowa	Krośniewice	pofolwarczna	N
28	Borszewice	Łask	rzędówka poregulacyjna	N
29	Topola Królewska	Łęczycza	wielodrożnica	N
30	Dobrenice	Łęki Szlacheckie	ulicówka	N
31	Łubnice	Łubnice	owalnica	T
32	Dzietrzkowice	Łubnice	ulicówka	N
33	Wójcin	Łubnice	owalnica	T
34	Stachlew	Łyszkowice	rzędówka poregulacyjna	N
35	Sielce	Maków	rzędówka poregulacyjna	N
36	Wola Makowska	Maków	rzędówka poregulacyjna	N
37	Chełmo	Masłowice	rzędówka/pofolwarczny	T
38	Korytno	Masłowice	placowa (prostokątna)	N
39	Ochotnik	Masłowice	placowa (prostokątna)	N

Lp.	Miejscowość	Gmina	Typ morfogenetyczny	Istotność walorów krajobrazowych (T – tak, N – nie)
40	Kalinki	Masłowice	ulicówka	N
41	Przerąb	Masłowice	ulicówka	N
42	Małe Końskie	Mniszków	rzędówka poregulacyjna	N
43	Bobrowniki	Nieborów	rzędówka poregulacyjna	N
44	Oporów	Oporów	rozproszona	N
45	Stawowice	Paradyż	ulicówka	N
46	Tkaczewska Góra	Parzęczew	rzędówka bagienna	N
47	Załącze Wielkie	Pątnów	wielodroźnica	T
48	Balków	Piątek	rzędówka poregulacyjna	N
49	Niemysłów	Poddębice	rzędówka poregulacyjna	N
50	Dęba	Poświętne	placowa (prostokątna)	N
51	Poświętne	Poświętne	ulicówka	T
52	Miejskie Pola	Przedbórz	drogowa	N
53	Bąkowa Góra	Ręczno	wielodroźnica	T
54	Majkowice	Ręczno	owalnica	T
55	Lubień	Rozprza	rzędówka	T
56	Bobrowniki	Sieradz	drogowa	N
57	Bogumiłów	Sieradz	drogowa	N
58	Chojne	Sieradz	wielodroźnica	N
59	Stoczki	Sieradz	drogowa	N
60	Wiechucice	Sieradz	wielodroźnica	N
61	Mokra Lewa	Skierniewice	rzędówka poregulacyjna	N
62	Sierakowice Lewe	Skierniewice	rzędówka poregulacyjna	N
63	Sierakowice Prawe	Skierniewice	rzędówka poregulacyjna	N
64	Mokra Prawa	Skierniewice	rzędówka poregulacyjna	N
65	Skomlin	Skomlin	owalnica	N
66	Długoleka	Strzelce	rzędówka poregulacyjna	T
67	Kozia Góra	Strzelce	rzędówka bagienna	N
68	Spycimierz	Uniejów	wielodroźnica	T
69	Rossoszycza	Warta	ulicówka	N
70	Cieszęcin	Wieruszów	owalnica	T
71	Kamion	Wierzchlas	wielodroźnica	T
72	Strońsko	Zapolice	drogowa	T
73	Złaków Kościelny	Zduny	rzędówka poregulacyjna	T
74	Złaków Borowy	Zduny	rzędówka poregulacyjna	T
75	Zduny	Zduny	rzędówka poregulacyjna	N
76	Miedzna Murowana	Żarnów	owalnica	N
77	Straszowa Wola	Żarnów	owalnica	T
78	Topolice	Żarnów	ulicówka	N
79	Skórkowice	Żarnów	ulicówka	T
80	Maluszyn	Żytno	ulicówka	N

Źródło: opracowanie własne.

zewewnętrznej, czyli przede wszystkim form krajobrazu – kulturowych i przyrodniczych (por. np. Jagielska i in. 2011, Idziak, Wilczyński 2013, Niedźwiedzka-Filiipiak 2015, Wójcik 2016b, Staszewska 2018).

Do prac terenowych przygotowano formularz oceny osiedla wiejskiego w zakresie 10 elementów, takich jak:

1. Zachowanie układu przestrzennego siedliska – rozpoznanie to dotyczy stopnia petryfikacji siedliska wsi według założeń rozplanowania w okresie powstania lub ostatniej dużej regulacji (głównie XIX w.). Ocena obejmuje zbieżność współczesnych rysów z układem pierwotnym (stabilność, rozwój, regres formy osiedla). Morfologia siedliska określona jest przez układ drożny (dróg głównych i bocznych, placów), układ działek siedliskowych oraz np. charakterystycznych obiektów naturalnych (cieki) i antropogenicznych (np. stawy, obiekty obsługi ludności).
2. Ekspozycja osiedla w terenie – ogólny wygląd (fizjonomia) osiedla wiejskiego będący efektem związku z podłożem (lokalizacja względem form ziemi – np. dolina, wzniesienie) w odniesieniu do układu sieci osadniczej (odseparowanie od innych osiedli). Ocena ekspozycji miejscowości odnosi się przede wszystkim do jej materialnej spójności w układzie poziomym (zwartość osiedla) oraz pionowym (dominacja określonych segmentów funkcjonalnych, np. zagród). Urozmaiceniem kształtu mogą być dominanty w postaci ważnych dla społeczności obiektów o funkcjach użyteczności publicznej, które nie wprowadzają dysonansu w percepcji krajobrazu przez człowieka. Percepcja miejscowości uzależniona jest od rozległości jej przedpoła, tj. otoczenia, z którego można ją obserwować.
3. Zachowanie funkcji użytkowych nawsia – osiedla jako miejsca życia lokalnych społeczności mają funkcje służące ogółowi mieszkańców (ulice, place, rozdroża). Nawsia są miejscami spotkań, co przekłada się na umiejscowienie charakterystycznych przestrzeni – od placów i powiązanych z nimi ogólnodostępnych obiektów (np. świetlice, miejsca kultu) po miejsca odpoczynku (np. ławki przed domami). Ocena zachowania nawsia dotyczy istnienia miejsc i obiektów, które pełnią funkcje społeczne.
4. Zachowanie zabudowy zagrodowej (o wysokich walorach architektonicznych) – tradycyjny dla osiedli wiejskich układ zabudowy o funkcjach mieszkalno-produkcyjnych, związany z główną funkcją dawnych wsi, tj. rolnictwem. Zespoły zagród zbudowane według odpowiedniego historycznego założenia stanowiły zasadniczy element układu przestrzennego siedliska. Ocena zachowania obejmuje kompletność zagród i stan architektoniczno-funkcjonalny. Istnienie zespołu zagród decyduje m.in. o społecznym odbiorze wiejskiego charakteru miejscowości.
5. Otoczenie obszaru zabudowanego – uzupełnieniem obszaru zabudowanego są przede wszystkim różne formy zieleni, tj. zadrzewienia – aleje, parki, sady, starodrzew towarzyszący ulicom i zagrodom, zakrzewienia, przydomowe ogrody. Ich zachowanie współdecyduje o atrakcyjności wizualnej miejscowości.
6. Strefy wejściowe do wsi – składają się na nie przede wszystkim drogi prowadzące do wsi. Zagospodarowanie tych stref decyduje o pierwszym wrażeniu

w trakcie zbliżania się do miejscowości. Rozprzestrzenianie się zabudowy wzdłuż ciągów komunikacyjnych ogranicza perspektywę obserwatora. Dysonansem w krajobrazie są również inne obiekty antropogeniczne, np. reklamy, linie przesyłowe.

7. Obiekty zabytkowe – są materialnym świadectwem dziejów jednostki osadniczej. Ich lokalizacja, forma i stopień zachowania (przekształceń) stanowi zapis wydarzeń w historii osadnictwa, co w dużej mierze pomaga określić dawne sposoby życia i pracy. Walory jednostki osadniczej związane są z nasyceniem obiektów uznanych za zabytkowe oraz stanem ich zachowania.
8. Zieleni wewnątrz wsi – tereny zieleni urozmaicają krajobraz wsi, komponują się dobrze z zabytkową i tradycyjną zabudową, podnoszą estetykę zagospodarowania nawsia i zagród, pełnią ważną rolę w systemie społeczno-ekologicznym.
9. Ramy krajobrazowe widoczne ze środka wsi – jest ona dalszym otoczeniem siedliska i zawiera wszystkie powierzchnie i obiekty, które można dostrzec ze środka wsi o charakterze naturalnym (np. obszary leśne, zadrzewienia) lub/i antropogenicznym (np. rozłogi, infrastruktura techniczna, inne osiedla). Jej widoczność uzależniona jest od stopnia zwartości zabudowy, otoczenia siedlisk oraz ukształtowania terenu.
10. Wyróżniki wsi – są tymi składnikami krajobrazu, które nadają wsi oryginalność pod jakimś względem. Elementy te podkreślają indywidualność układu ruralistycznego. Mogą mieć one charakter naturalny lub/i antropogeniczny. Decydują często o społecznym wyobrażeniu wsi, tworzeniu tożsamości i swojskości krajobrazu.

Ocena stopnia zachowania walorów krajobrazowych została przeprowadzona metodą przyznawania punktów danym elementom. W tym przypadku nawiązano do metody prac terenowych wykorzystanych w ocenie walorów miejscowości pod kątem tworzenia sieci najciekawszych wsi w Polsce (por. Niedźwiedzka-Filipiak 2015, Wójcik 2016b). Ważnym jej aspektem było dokonanie oceny w trakcie powtórnej inwentaryzacji wszystkich wybranych osiedli wiejskich. Oznacza to, że w czasie pierwszych wizyt we wsiach rozpoznawano wstępnie walory miejscowości w zakresie wybranych 10 aspektów. Stworzyło to możliwość szerokiego porównania wsi pomiędzy sobą. Podczas kolejnych wizyt dokonano oceny wyróżnionych aspektów. Prace te wpisują się w metody oceny jakościowej krajobrazu z punktu widzenia autora tego opracowania. Wskazanie osiedli wiejskich o istotnych walorach krajobrazowych wynikają z doświadczeń autora nabytych w ciągu wieloletnich obserwacji i zbierania materiałów dokumentujących walory oraz zmiany zachodzące w ostatniej dekadzie.

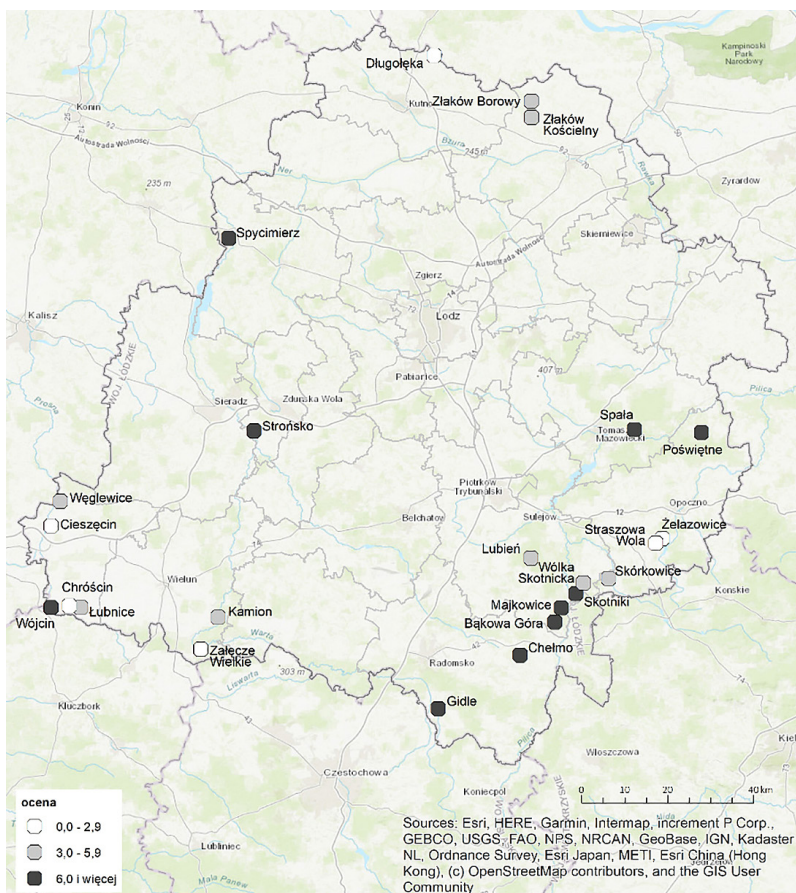
W ocenie zachowania określonego elementu utożsamianego z walorem krajobrazu przyjęto skalę trójstopniową (punkty):

- 0 – brak waloru lub brak możliwości oceny (element nie istnieje lub istnieje w formie szczątkowej);
- 0,5 – częściowe zachowanie waloru lub walor ma znaczenie umiarkowane w ocenie;
- 1 – walor zachowany w pełni lub w istotnym zakresie.

Ostatecznie dla każdego osiedla wiejskiego dokonano zsumowania punktów z ocen szczegółowych, co było podstawą do wyznaczenia klas zachowania istotnych walorów, a tym samym wskazania zbioru miejscowości, które powinny być objęte działaniami w zakresie ochrony krajobrazu wiejskiego w województwie łódzkim.

Wyniki badań

Rozpoznanie terenowe i powstała w jego wyniku waloryzacja osiedli wiejskich wraz z zestawieniem wszystkich jednostek osadniczych (tab. 2, ryc. 1) pozwoliły określić wiele prawidłowości względem stanu ich zachowania. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że grupa wsi, którym można przypisać istotne (rzadkie)

Ryc. 1. Rozmieszczenie osiedli wiejskich o istotnych walorach krajobrazu kulturowego w województwie łódzkim

Źródło: opracowanie własne.

walory krajobrazowe, jest bardzo mała. Średni wynik 24 miejscowości wyniósł około 5 pkt, co oznacza, że stan zachowania tradycyjnych walorów krajobrazowych należy uznać za przeciętny. Najlepiej ocenione miejscowości uzyskały wynik 8,5 oraz 8 pkt, tj. Bąkowa Góra i Spycimierz, Gidle oraz Spała. Do grupy o najwyższych walorach, tj. 6 pkt i więcej, zakwalifikowano również następujące jednostki osadnicze: Chełmo, Poświętne, Skotniki, Chróścín, Strońsko oraz Majkowice. Wsie te należy traktować jako zasób rzadki województwa łódzkiego w zakresie

Tabela 2. Waloryzacja osiedli wiejskich pod względem wybranych elementów krajobrazu kulturowego (ocena autorska na podstawie badań w terenie)

Lp.	Miejscowość	zachowanie układu przestrzennego siedliska	ekspozycja osiedla w terenie	zachowanie funkcji użytkowych nawisła	zachowanie zabudowy zagrodowej (o wysokich walorach architektonicznych)	otoczenie obszaru zabudowanego	strefy wejściowe do wsi	obiekty zabytkowe	zieleń wewnątrz wsi	ramy krajobrazowe widoczne ze środka wsi	wyróżniki wsi	suma
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	Bąkowa Góra	1	1	1	0,5	1	0	1	1	1	1	8,5
2	Spycimierz	1	0	1	1	1	0,5	1	1	1	1	8,5
3	Gidle	1	1	1	1	1	0,5	1	0,5	0	1	8
4	Spała	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	8
5	Chełmo	1	1	0,5	0,5	1	1	1	0,5	0	1	7,5
6	Poświętne	1	0,5	1	0,5	0,5	0	1	1	0,5	1	7
7	Skotniki	1	0	1	0,5	1	0	1	0,5	0	1	6
8	Chróścín	1	0	1	1	0,5	0	0,5	0,5	0,5	1	6
9	Strońsko	1	0	0,5	0	1	0,5	1	1	0	1	6
10	Majkowice	1	0,5	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	1	6
11	Złaków Kościelny	1	0,5	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0,5	0,5	5,5
12	Złaków Borowy	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0,5	1	5,5
13	Lubień	1	0	0,5	1	0,5	1	0	0	0,5	0,5	5
14	Wólka Skotnicka	1	0	1	0,5	0,5	0,5	0	0	0,5	1	5
15	Węglewice	1	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	0,5	0,5	4,5
16	Kamion	1	0	0,5	0	1	0,5	0,5	0	0,5	0	4
17	Skórkowice	1	0	1	0,5	0,5	0	0	0	0,5	0,5	4
18	Łubnice	1	0	1	0,5	0,5	0	0,5	0	0	0,5	4
19	Żelazowice	1	0	0,5	0	0,5	0	0	0	0	0,5	2,5
20	Załęcze Wielkie	0,5	0	0,5	0,5	0,5	0	0	0	0,5	0	2,5
21	Cieszęcín	0,5	0	0	0,5	0,5	0	0,5	0	0	0,5	2,5
22	Wójcín	0,5	0	0,5	0,5	0	0	0,5	0	0	0,5	2,5
23	Długotęka	0,5	0	0	0	0	0,5	0	0	1	0	2
24	Straszowa Wola	0,5	0	0,5	0,5	0,5	0	0	0	0	0	2
	średnia waloru	0,9	0,2	0,7	0,5	0,6	0,3	0,5	0,3	0,3	0,7	5,1

walorów krajobrazowych. W grupie o walorach przeciętnych na wyróżnienie zasługują (5 pkt i więcej) wsie: Złaków Kościelny i Złaków Borowy oraz Lubień i Wólka Skotnicka.

Wśród najważniejszych walorów tych wsi należy wskazać zachowanie historycznych rysów układów przestrzennych siedliska. Wynika to przede wszystkim z braku zaawansowanych procesów rozwojowych w zakresie nowego budownictwa po II wojnie światowej oraz również w XXI w. Wsie te położone są głównie w peryferyjnych strefach województwa łódzkiego i nie były poddane intensywnym przekształceniom na skutek procesów urbanizacji i industrializacji. Wyróżnione jednostki osadnicze znajdują się w rejonach o charakterze depopulacyjnym, co oznacza stagnację lub częściową redukcję funkcji mieszkaniowej i zagrodowej (Dmochowska-Dudek 2020, Wójcik 2020). Zasadniczym problemem dla ochrony takich układów jest dysonans pomiędzy generalnie dobrym zachowaniem układu przestrzennego a degradacją walorów odnoszących się do elementów fizjonomicznych, w tym estetyki obiektów. Oparcie się w ochronie dziedzictwa kulturowego wyłącznie na walorach układu przestrzennego przy zmniejszających się zasobach tradycyjnej architektury i elementów towarzyszących prowadzi do braku czytelności uzasadnienia dla takich działań wśród decydentów i członków lokalnych wspólnot. Istotną kwestią jest również znalezienie sposobu na przekonanie właścicieli obiektów o dużych wartościach historycznych do ich zachowania

Ryc. 2. Przykłady istotnych walorów układów ruralistycznych
 a – Bąkowa Góra, strefa wejściowa do wsi, b – Chełmo, rami krajobrazowe widoczne ze środka wsi,
 c – Chróścín, zabudowa zagrodowa, d – Gidle, obiekty zabytkowe

Źródło: opracowanie własne.

i utrzymania tradycyjnego charakteru. O ile w przypadku zasobów dziedzictwa kulturowego wsi będących w zarządzie wspólnot samorządowych, instytucji państwowych, parafii czy innych instytucji o charakterze formalnym istnieją duże szanse na przetrwanie cennych obiektów, to w przypadku własności prywatnej proces degradacji następuje bardzo szybko. Niszczenie wartościowych obiektów jest w dużej mierze związane z odchodzeniem starszego pokolenia mieszkańców i brakiem zainteresowania młodszych generacji konserwacją zabudowy i innych tradycyjnych elementów struktury siedlisk.

Warto zwrócić uwagę, że wśród aspektów poddanych ocenie (poza zachowaniem układu przestrzennego) najlepiej wypadły takie elementy, jak zachowanie funkcji użytkowych nawsia oraz otoczenie siedliska (por. ryc. 2). Walor utrzymania w dobrej kondycji przestrzeni wspólnej wynika nie tylko z potrzeb społecznych mieszkańców, ale również z inicjatyw w zakresie szeroko pojętych

Ryc. 2. Przykłady istotnych walorów układów ruralistycznych

e – Majkowiec, nawsie, f – Strońsko, otoczenie obszaru zabudowanego, g – Złaków Borowy, wyróżniki wsi, h – Złaków Kościelny, obiekty zabytkowe, i – Lubień, zabudowa zagrodowa

Źródło: opracowanie własne.

programów odnowy wsi, które w dużej mierze koncentrowały się na poprawie stanu infrastruktury technicznej (Wilczyński 2007, Wolski 2018, Wolski, Wójcik 2021). Otoczenie siedliska, zwłaszcza dziedzictwo przyrody ożywionej o charakterze antropogenicznym, tj. starych sadów, zakrzewień oraz przydomowych ogrodów trwa często dłużej niż same obiekty zagrodowe. W procesach ochrony krajobrazu kulturowego są to elementy ciągle mało doceniane, choć mają ogromne znaczenie w tworzeniu estetyki krajobrazu. Ogromną rolę odgrywają również wyróżniki wsi, których znaczenie jest tym większe, im bardziej trwałe są obiekty w strukturze osiedla, np. zabytki, stawy, miejsca pamięci, elementy o funkcjach specyficznych (np. pomniki, cmentarze) czy formy ukształtowania terenu wewnątrz osiedli.

Niestety wiele elementów, które uznaje się za ważne dla ochrony walorów krajobrazów wiejskich w województwie łódzkim, ulega zanikowi lub stopniowej degradacji. Przede wszystkim należy wskazać na stopniową utratę zabudowy zagrodowej, zastępowanie jej przez nowe obiekty rzadko nawiązujące do tradycyjnej architektury wsi. W miejsce spójnych form dawnych zagrod pojawia się chaotyczne zagospodarowanie w postaci ogromnego zróżnicowania nowych form mieszkalnictwa i grodzień działek, a także obiektów turystyczno-rekreacyjnych (zamieszkiwanych czasowo, głównie w okresie letnim). Utrata walorów i jednocześnie tożsamości krajobrazowej następuje też w wyniku zastępowania gatunków drzew i krzewów liściastych przez nasadzenia roślin iglastych. Zjawiska te niestety niekorzystnie oddziałują na najlepiej ocenione osiedla wiejskie w województwie łódzkim, co może skutkować ograniczeniem występowania walorów do niewielkich fragmentów siedlisk.

Wnioski

Badania, których celem było rozpoznanie istotnych walorów krajobrazowych dla grupy wyselekcjonowanych wsi, pozwoliły sformułować wnioski dotyczące współczesnego stanu zachowania tradycyjnych form siedlisk. Przede wszystkim należy podkreślić, że grupa wsi w województwie łódzkim, które mają współcześnie istotne walory krajobrazowe, jest mała. Tradycyjne walory krajobrazów wsi są nie tylko rzadkie, ale również znajdują się w procesie zanikania.

Zachowanie walorów krajobrazowych wsi w większym stopniu dotyczy dużych miejscowości, które pełniły bądź pełnią funkcje ponadlokalne (np. Spycimierz, Poświętne, Spała, Gidle). We wsiach tych zachowało się więcej obiektów o charakterze tradycyjnym, zagrodowym i innym, które tworzą nadal zwarte obszary zabudowy i obiektów towarzyszących. W większości przypadków walory kulturowe podkreślone są przez formy przyrodnicze, zwłaszcza dolinne położenie (np. Spała, Strońsko, Spycimierz, Majkowiec). Stopień przekształceń układów przestrzennych oraz tradycyjnej zagrodowej zabudowy jest mniejszy na obszarach wiejskich województwa łódzkiego, które nie podlegały intensywnej urbanizacji (por. Wójcik 2008b). Dotyczy to zwłaszcza południowej części województwa, najbardziej oddalonej od aglomeracji łódzkiej.

Podstawową cechą zmian, które zaszły w układach przestrzennych ocenianych osiedli wiejskich jest utrzymanie historycznego rozplanowania siedliska przy stosunkowo dużej degradacji tradycyjnej zabudowy zagrodowej oraz jej otoczenia. W miejscowościach, które zachowały istotne walory krajobrazowe, zarówno pod względem rozplanowania, jak i fizjonomii, podstawowym problemem jest zaważona degradacja zabudowy zagrodowej. Większość istniejących jeszcze obiektów może w ciągu najbliższych lat ulec zniszczeniu.

Wśród 24 zinventaryzowanych osiedli wiejskich szczególną uwagę w zakresie dalszej ochrony należy zwrócić na 10, które oceniono na 6 pkt i więcej (tab. 2, ryc. 1). Według kolejności uzyskanych punktów są to: Bąkowa Góra, Spycimierz, Gidle, Spała, Chełmo, Poświętne, Skotniki, Chróscin, Strońsko i Majkowice. Wszystkie te miejscowości można uznać za reprezentantów układów morfologicznych o różnym historycznym pochodzeniu (typy morfogenetyczne) i znacznym zachowaniu istotnych (rzadkich) walorów krajobrazu wiejskiego (nawsia, obiekty zabytkowe, otoczenie siedlisk). Istotne jest również to, że miejscowości te mają wyróżnik lub wyróżniki krajobrazu, które są podstawą ich społecznej rozpoznawalności, a tym samym możliwości określenia podstaw ochrony osiedli opartej na tożsamości krajobrazu wiejskiego².

Literatura

- Cepil M., Figlus T. 2018. Parcelacja wsi w okresie międzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykładzie folwarków Orzeszków, Wielenin i Zieleń. *Biuletyn Uniejowski*, 7: 29–45.
- Dmochowska-Dudek K. 2020. Przemiany morfologiczne i funkcjonalno-przestrzenne wsi zapisane w geokompozycjach. [W:] M. Wójcik (red.), *Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce*. Wyd. UŁ, Łódź, s. 21–38.
- Dylik J. 1948. Rozwój osadnictwa w okolicach Łodzi. *ŁTN*, Łódź.
- Dylik J. 1971. *Województwo ze stolicą bez antenatów*. Geografia historyczna województwa łódzkiego. *ŁTN*, Łódź.
- Figlus T. 2013. *Morfogeneza wsi na obszarze Polski Środkowej*. Maszynopis pracy doktorskiej. UŁ, Łódź.
- Idziak W., Wilczyński R. 2013. *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. FAPA, Warszawa.
- Jagielska E., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Stieler E., Welc-Jedrzejska J. 2011. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. *Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.
- Koter M. 1976. Relikty osadnictwa średniowiecznego w planie współczesnej Łodzi. *Przegląd Geograficzny*, 48, 4: 667–687.
- Koter M., Liszewski S., Suliborski A. 2001. *Łódź i region Polski Środkowej*. *ŁTN*, Łódź.
- Kulesza M. 2001. *Morfogeneza miast na obszarze Polski Środkowej w okresie przedrozbiorowym*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Myga-Piątek U., Chmielewski T.J., Solon J. 2015. Rola cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu w klasyfikacji i audycie krajobrazów aktualnych. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 40: 177–185.

² Badania autora nad istotnymi walorami krajobrazowymi osiedli wiejskich przyczyniły się np. do uwzględnienia części wsi w „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030” (s. 40) w zakresie działań zapobiegających degradacji struktur funkcjonalno-przestrzennych ośrodków historycznych.

- Niedźwiedzka-Filipiak I. 2009. Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej. Wyd. UP we Wrocławiu, Wrocław.
- Niedźwiedzka-Filipiak I. 2015. Walory miejscowości – tworzywem sieci najciekawszych wsi. Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, Opole.
- Raszeja E., Szczepańska M., Gałęcka-Drozda A., de Mazer E., Wilkaniec A. 2022. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego w zintegrowanym planowaniu rozwoju. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Sołtys J. 2016. Zasoby rzadkie w planach strategicznych peryferyjnych gmin wiejskich. *Studia Obszarów Wiejskich*, 44: 39–54.
- Staszewska S. 2018. Przestrzenny rozwój obszarów wiejskich. Zasady kształtowania przestrzeni wsi wielkopolskich. Ekspertyzy i Raporty, 3. Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni.
- Suliborski A. 2001. Funkcje i struktura funkcjonalna miast. *Studia empiryczno-teoretyczne*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030. Biuro Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego w Łodzi.
- Wilczyński R. 2007. Specyfika opolskiego programu odnowy wsi. [W:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. IRWiR PAN, Warszawa, s. 181–193.
- Wolski O. 2018. Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi. *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 31: 17–37.
- Wolski O., Wójcik M. 2021. How do EU beneficiaries perform rurality and rural development?: The case of the Polish countryside. [W:] A. Kratzer, J. Kister (red.), *Rural-Urban linkages for sustainable development*. Routledge, New York, s. 207–233.
- Woźniak K. 2013. Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XVIII w. do 1866. Wyd. UŁ, Łódź.
- Wójcik M. 2008a. Rozwój osadnictwa wiejskiego w województwie łódzkim. *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 9: 115–122.
- Wójcik M. 2008b. Identyfikacja terenów suburbanizacji w strukturze przestrzennej obszarów wiejskich regionu łódzkiego. *Studia KPZK PAN*, 69: 140–149.
- Wójcik M. (red.) 2016a. Tożsamość i „miejsce”. Budzenie uśpionego potencjału wsi. Wyd. UŁ, Łódź.
- Wójcik M. 2016b. Uwarunkowania tworzenia sieci najciekawszych wsi. *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 25: 109–129.
- Wójcik M. (red.) 2020. Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce. Wyd. UŁ, Łódź.
- Wójcik M. 2021. Społeczno-kulturowy wymiar przestrzeni wiejskiej. *Studia z geografii człowieka*. Wyd. UŁ, Łódź.

Villages with significant landscape values. The case of Lodzkie Voivodeship

Abstract: The main objective of the work was to determine the state of preservation of significant landscape values of rural settlements. Significant landscape value is understood as those features of a rural settlement that are important for the recognition of its resources as scarce, i.e. those that occur in several or more territories but not commonly. It is crucial to identify those localities in which the various interrelated components of the landscape form a rare one. The scarcity of the resource results primarily from the relict nature of the material cultural heritage, i.e. the concentration of landscape remains of past times. The field reconnaissance and the resulting valorization of rural settlements allowed us to determine many regularities concerning their state of preservation. First of all, it should be emphasized that the group of villages to which rare landscape values can be attributed is very small. The best-rated villages received a score of 8.5 and 8 points, i.e. Bąkowa Góra and Spycimierz, Gidle, and Spała. Among the most important values of these villages, one should point out the preservation of historical features of the spatial layouts of the habitat. This is mainly due to the lack of advanced development processes in the new construction field after World War II and in the twenty-first century. In villages that have preserved significant landscape values, both in terms of planning and physiognomy, the main problem is the advanced degradation of farm buildings. Most of

the existing facilities may be destroyed in the coming years. It is also important that these localities have a distinguishing feature or features of the landscape, which are the basis for their social recognition, and thus the possibility of determining the basis for the protection of settlements based on the identity of the rural landscape.

Key words: rural settlements, cultural landscape, Lodzkie voivodeship